

OKOLICA ŠKOFJE LOKE — POMEMBNO SREDIŠČE LJUDSKIH
MEDICINSKIH BUKEV

V Loških razgledih XX/1973 sem objavil prispevek »Ljudske medicinske knjige iz okolice Škofje Loke«. Ko sem ga oddal v tisk, si nisem predstavljal, koliko bom še novega in zanimivega odkril na tem področju in v vsej Sloveniji. Zato se čutim dolžnega, da bralce Loških razgledov seznanim s temi novosti in zanimivosti. To tem bolj, ker sem ugotovil, da sta bili Škofja Loka in njena okolica ter okolica Rovt nad Logatcem središči, kjer sem do sedaj našel največ rokopisnih ljudsko medicinskih bukev (v nadaljnjem tekstu: bukke) in ker je od tam segel vpliv daleč v druge dele Slovenije.

V prvem prispevku sem navedel, da so bile po mnenju več piscev *Bedizin Dohtarske Bukue* najstarejše bukke iz tega predela. Napisane naj bi bile leta 1720. V tej razpravi sem navedel tudi Pavla Lipiča, ki je napisal leta 1810 *Bukue sa use potrebe tega gmein Folka*. Po vsebini sta si bila oba rokopisa zelo podobna, tako da sem tedaj domneval, da bi mogel Lipič imeti za predlogo bukke iz leta 1720. Ko pa je Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani odkupila knjige pokojnega ravnatelja Etnografskega muzeja v Ljubljani dr. Borisa Orla, sta bili med njimi tudi dve, v katerih sem takoj ugotovil isto pisavo kot v bukvah iz leta 1720. Po pregledu in primerjavi vseh treh sem dognal, da je vse tri napisal Lovro Humovc, verjetno iz okolice Rovt nad Logatcem, da jih je napisal po letu 1800 in da je Humovc skoraj gotovo imel za predlogo Lipičev rokopis. Več o tem sem že pisal v Zdravstvenem vestniku.¹

Tako je po dosedanjih mojih ugotovitvah Lipič tisti, ki je v teh krajih verjetno prvi napisal omenjene bukke. Ni pa izključeno, da jih je že kdo drug pred njim napisal in da jih je Lipič le prepisal. To pa pravzaprav zanikajo prepisovalci, ki pišejo, da je bil Lipič tisti, ki je prevedel bukke iz nemškega oziroma francoskega jezika. Okoli tega vprašanja je še marsikaj nerazčiščenega, med drugim tudi, kaj je pravzaprav imel Lipič za predlogo.

Preden bom nadaljeval, bom navedel podatke o Lipiču, ki mi jih je posređoval Zgodovinski arhiv v Ljubljani, oddelek v Škofji Loki (drugih podatkov doslej nisem mogel dobiti):

V zemljiški knjigi VI, str. 181' oziroma v zbirki listin št. 9 se omenja Paul Lippitsch. Bil je lastnik hiše št. 3 v Bodovljah. Poročil se je z Marijo-Mino, rojeno Kos 17. januarja 1793. Lipič je bil gruntar. V statusu animarum Lipičevih ni več na št. 3 v Bodovljah. Po domače se je reklo pri hiši pri Žirovcu, pisali pa so se takrat že Oblak. Podatki o času, ko je Lipič napisal

bukve, in podatki o dnevu poroke govore za to, da je to prav isti Pavel Lipič. Bil sem osebno v Bodovljah, si ogledal hišo in poizvedoval pri potomcih, a nisem zvedel nič novega.

Po dosedanjih podatkih je imelo 44 prepisovalcev za predlogo Lipičeve bukve, nekateri pa že bukve njegovih prepisovalcev. Skupaj z Lipičevimi jih je bilo 45. Razen tistih iz okolice Škofje Loke so mnoge bile iz okolice Rovt. Razen v prvem članku že omenjenih sem našel dvojce bukev iz Novakov nad Cerknim, ene iz Slapa ob Idriji, iz Otaleža, ene pa hrani Goriški muzej v Tolminu. Prof. Jože Dolenc v Ljubljani pa hrani bukve, ki izvirajo iz neke vasi pod Poreznom. V Viru pri Domžalah so bukve, ki jih je napisal neki Jazbec. Arhiv Jugoslovske akademije znanosti i umjetnosti v Zagrebu pa hrani rokopis iz Gorenje vasi, ki ima letnico 1820. Po letnici sodeč, je dosedaj to eden prvih prepisov. V Koroški osrednji knjižnici na Ravnah na Koroškem hranijo rokopis *Krainski Arcat*. Že po naslovu sodeč, niso bukve iz Koroške. Tja jih je prinesel slovenjegraški župnik Jakob Soklič, ki je bil doma z Bleda. Kot marsikateri posvetni duhovnik se je gotovo tudi Soklič zanimal za zdravilna zelišča in za zdravljenje z njimi. Te bukve je imel za predlogo Kert z Raven na Koroškem. Te so po obsegu skromnejše od Sokličevih.

Tudi na Dolenjsko je segel vpliv Lipičevih bukev. Poleg že omenjene zeliščarice Marije Kerin z Rake je imel bukve tudi Jože Gril iz Verduna pri Uršnih selih. Ta je po rodu Kočevar. Bukve je podedoval po očetu, ki je bil čevljar in se je bavil tudi z zdravljenjem. Te bukve sta imela za predlogo še Jože Zupančič iz Lakovnic in Tone Šober iz Dobindola. Kar štiri pa so iz okolice Stične. V knjižnici cistercijskega samostana v Stični hranijo dvojce bukev. Ene so iz druge polovice 19. stoletja in obsegajo 60 strani. Ker manjka prvi list, niso znani podatki o prepisovalcu. Druge bukve so iz konca 19. stoletja in obsegajo 80 strani. Pisal jih je verjetno pesnik Anton Medved, ki je bil župnik na Turjaku. Leopold Primic iz Zaboršta pri Stični je imel *Bukue su use sorte Erznije teiga Folka*, So iz ok. leta 1850. Iz Št. Pavla pri Stični so bukve, v katerih je podpisana Marija Prijatelj. So iz leta 1908 in obsegajo le 40 strani. Obema je bila predloga Lipičev rokopis, prav tako pa vsem drugim zgoraj naštetim.

Nadalje navajam bukve z Gorenjskega. Najprej hočem opisati tiste, ki so imele za predlogo Lipičeve bukve, nato pa ostale.

Že omenjene bukve v JAZU iz Gorenje vasi — »Gurana vas na Gorenškem belisi koroshke deshele« — obsegajo 184 strani, formata 21 × 17 cm, trd papir, trde rjave platnice, več rok, bohoričica. Manjkajo strani na začetku, zato ni znan naslov, pa tudi vmes manjkajo številni listi. Začetek je drugačen kot v Lipičevih bukvah. Na str. 1 namreč navaja neko vražo: »Na tako visho lisizo viet«; na str. 3 so »Shibilske prerokuvaine«; na str. 9. so »Arznie za krof«; od 10.—70. strani piše o zdravilnih zeliščih tole: »Rzenije sa veliko bolesni inu shaube« (tu je druga roka); na str. 72 je zapisano:

Pregovor: Na tega kateri bo te bukue nazou mujei se posnati schelsha inu nanuzei obenga poprei dega dobru posnash, sakaj une katerih selsheh se snaide velik strupene selshe pak, katere u ene bolesni nuzajo, snaio veni drugi bolesni skoduati skorei ussakaterno selshe je doujega spola...

O zdravilnih zeliščih teče besedilo dalje do 165. strani, na naslednji strani pa je zagovor:

Sterop sagovariati je toku: Te stoi gora visoka nagne stoi en svat stou na nem sedi svet shenpas inu terdu spi en svati jabuku v rokh dershi ke nem je pershla maria in je toku rekva kaiti toku terdu spish in se gor nasbidish in tega zhloveka na osravis od tega zhudeniga zherva v dar jeniga tiga jmas toku hiteri osraviti koker sapa od zholveka gere in on gori ustane ino damu gere koker shena so soim moshamokul utaria gere. Inu leto more trikrat smoliti inu desno roko naglavo polashiti inu 3 krat nato shvavu sdihneiti inu nato shva more pojmenovati.» (Komentarij k temu zagovoru: Šempas je spačenka od St. Bassus, ki je bil zaveznik proti strupenim živalim; Crv je strupena kača; Shvavu = živali.)

Na str. 167 piše še o vinu, na str. 169 pa o nesrečnih dneh v letu.

Upokojeni učitelj Milan Mrhar iz Vira pri Domžalah ima rokopis Johanna Iasbetza, ki je bil iz iste vasi. Bukve imajo naslov: *Bukue sa use zhoueshke potrebe*. So ble prepisane tistega leta 1839. Bukve obsegajo 172 strani, formata 20 × 14 cm, papir, bohoričica in imajo, kot skoraj vsi Lipičevi prepisi, pet poglavij. Dobršen del prvega poglavja obravnava diagnostiko in prognozo bolezni, kar naj bi se ugotovilo po barvi, kakovosti in penavosti seča. Pogosto kažejo spremembe urina na smrt, tako:

- 1) Černa voda, kadar močno smerdi, pomeni prisad al veliko vročino pluč inu smert,
- 2) černa voda in na dno černa, pomeni smert,
- 3) voda, ktera je od začetka zelena nato černa, pomen smert,
- 4) černa voda, u merzelc pomen, de je smert blizu,
- 5) černe, gosta, smerdeča voda pomeni smert,
- 6) bele svinčene farbe na vod, pomen smert,
- 7) taka farba in en mal černa pomen smert itd.

Iz zapuščine dr. Borisa Orla je knjižica, ki obsega 129 strani, formata 14 × 10 cm, brez ovitka, pisana s tiskanimi črkami, bohoričica. Na prvi strani je z izpisano pisavo napisano: »Josehh Mikauzhizh von der Faar Oberloitze« (Gor. Logatec). Po pisavi sodeč, jih je, kot sem že omenil, napisal Lovro Humovec. Do 107. strani obravnava zdravilstvo, na 108. strani je »Hišni žegen«, molitev, »Da ne pride noter nobena kuga ali nobena neznana bolezen tim ludem al shvin«. Na str. 111 je: »Naj varuje svet duh hišo pred vsem hudim, pred vse copernije, pred strašnimi boleznimi, pred ognjem...« Na str. 115 je še recept za »Flajšter«, nato pa sledi 13 zagovorov: Za strup zagovorit, za prisad, ured, metlai, bramori, govčič (vovčič pri živini), ogen ven vzet (opekline), kri ustavt, prisad, ušen, prisad, strup« in še četrtrič »za prisad«. Za primer navajam:

Sa vred isgovorti (vred otroška bolezen v prsih); ti hudi vred ti moreš iet von istega človeka česivkosti (če si v kosti) sprause vmesu (spravi se v meso) če si vmes (v mesu) sprau se v koše (kožo) is koše v dlaka gor na tu listie von is listie v tiš ti kraji ker (kjer) se noben sgon (zvon) na sliš in nabenga karšani (krščeni) von di ie vred toie prebival še na večne čase. Sdahni noter v kruh inu vmast 33 krat Spomin iesusovih let katere ie on na tim Sveti Siu (živel) inu takrat nei vrdan člouk sne more tabolešen (to bolezen) more preit moli 5 očenašev in 5 češena mari h čast peterim ranam iesusa in smastio (z mastjo) še (se) po persih pomaš.

Joanes Dollenz iz Zaplane nad Vrhniko je sredi 19. stoletja napisal *Planetouske Bokve*. To je debela, trdo vezana knjiga, formata 21 × 15 cm. Prvi del obsega 201 stran, slede »Arcouske bukve« z novo paginacijo do str. 290.

V začetku piše, da so bile prvič prepisane »iz latinskega in nemškega jesika na krainsko 1810 od Paula Lipiča iz Bodale, kateri je bil od boga postaulen za enga zastopnega Arcata. On sam je te bukve uporabljaj in za dobre spoznal.« Zanimivo je, da ima na 18. strani sredi strani narisane kelih, kot je narisane v Bedizin Dohatarskih bukvalah. Knjiga je razdeljena na 5 poglavij z začetkom:

1) Ta 1. štuk (poglavje) od vode jena 6 klasov stalan (razdeljen) to je en začetek

- ta 1. klas kaji je voda ali scajne
- ta 2. klas kako tista lovit more
- ta 3. klas kako voda gledat more
- ta 4. klas od farbe te vode
- ta 5. klas od teh reči ktere se u vod najdejo
- ta 6. klas kako more vodo sodit (presojati).

Iz prvega poglavja »od vode«:

12) od prahu na vodi, od tega so 3 reči za zamerkat.

1) kadar je velik drobnega praha na dnu vode pomen ta nar bujši božjast.

2) prah po sredi vode pomen težko sapo ino bolezen pluč.

3) prah kadar gre gor in dol glih kt ker sonce skoz špranjo seje pomen deje ženska ino to je 2 ali 3 mesce noseča.

»Druge bukve kar človeka Nuca« imajo med drugim zapis:

Na žil poznat bolezen enga človeka po dohtarsko prvič ima vejdit deta žila z katera se šlata ni neč družga ket eno premikvanje ali potipanje tiga serca in nje-govih žil gor in doli jemanje in tek krvi.

Na strani 32 so »III Tretje Buqve, za use ercnije od use reči tuki najdeš zamerkano.« Iz vsebine:

I. Od glave ino nje boleznj katera pride od uročine in Ice

1) Žonft (sokovi) s kiselce s laškim volem (oljem) smejšati glavo maž po senc tu Nuca.

2) Lopatka (Aloe) na močnim vin kuhat ino anthasäle (?) tu smešaji ukup pa rute noter namoč na čel in senc pokladaji to usame notranje uračina s glave.

3) gajtražau vole (olje od gartrož, vrtnic) z jesiham smejšat ena goba notar smočt na sence palož pa gvišen nuca.

4) žoft šrungrasa (?) med gajtreževe vode smejšat s tem glava moč je koj dobro.

5) jetrnik kuhat na vodi ino glavo obeš uzame bolečine iz glave.

Sledi poglavje »II Bule iz uročine«. Na str. 112 se začnejo »Zheterte Bukve ad use sorta Derves katere se tokeji u naših krajih snajdejo ino kaku so ušafane (narejene) ino zakaji se nucaje.« Začetek besedila:

Cap. Nro. 1.

Od jablan ino jabolk pokrainsko jablana po Nemšku Apfelbaum po krajinsko so jabka.

Natura

Te kisle jabka so mersle nature (Galen je razdelil rastline na mrzle in tople) te sladke so en male bol gorke. Kraft in nuc al moč te kisle so za želodic koker je od glist ferderban te sladke jabka nucajo tem kateri keji (kaj) strupenga pičen use jabka so tem škodlive katerem kamen rase ane so pa dobre sa težave in slabost de da želodcu muč in kraft....

Nadalje opisuje hruške, fige, češnje, grozdje, brinje, oreh, hrast, habat in bezeg. Na str. 126. so »Pete bukve, od use sorte rož in tud korenin iz use sorte imenam in kako so ušafane njih moč in nuc tud natura tud od žganih voda« (destilatov):

Cap. 1. Slatka korenina po Nemšku se jimenuje goldwurz ušafanje slatka korenina ima ena slate ermene farbe kakor čebula u tleh kakor ta bela lilja al nastran ino ima ena erdeča štibla glih u krog slo take kakor taloh (teloh) okol kresa temno erdeče cvede koker ena majhna lilja nazaji pervihana kakor kozje repca cvetje ta van naredi koker mak glauce...

Moč ino nuc

1) Na vin kuhat in pit žene naprej vodo ino ženski cajt (menstruacijo) te korenin stouc in skuhati na vin deb ket ena žauba to je ena imenitna arcenije za bule na ženskih persih za gvišna jih ta prežene.

2) te korenine sežgat tist pepeu ino med ukup smejišaji je ena žauba za mazat ktermu lasje von šele gredo.»

Poglavje konča s Cap. 58. »volovi jezik.« Na str. 234 piše »Od maternice«:

Natanku ušafane kier ta ženski spol je od boga h nosenju teh otruk stvarjen zato h žiulejnu teh fruktav (plodov) se snajde u njih telesih ena kunštna stvarjena posoda tu se po kranjsku imenuje Maternca in ta ima tri tale in se nem tok pravi in reče: To 1 usta imenovana tiga poroda tud je en podougast čevu od porodnih ust seže do 2 postelce na dougust je 6 ali 7 col...

Slede poglavja o porodu, o jetiki, o zlati žili itd. Na str. 290 je zadnje poglavje: »če glava boli.« Nato sledi še najmanj 100 nepagiranih strani.

Ernest Aljančič iz Ljubljane je dobil na Zaplani rokopis: Krainski Arzat tu je mitelni inu Arznije sa usaka bolesen tega zhloueka. Te Bukve je pervizh Pavle Lipič iz Bodole prepisou is latinskiga in nemshkega na krajinsku 1810 in od Boga resvetlen arzat. Te Bukve sem jest Shtefan Reven prepisou, v pervizh 1841 in drugizh 1845. Rokopis obsega 227 strani, formata 20,5 × 16 cm, bohoričica. Pred prvim poglavjem je na štirih straneh naslednji zapis:

Kaj je striti kader strupena kazha upizhi? Dober perpomozk je enu selshe po latinsku Astramontana, po nemshko sparriger al knorpliger alant, po kransku kazhja smert, dobru bi blu deb tu selshe posnali...

Nuz tega selsha soper kazhi strup je tale: kader tu selshe zvete se odreshe nad korenina potem se more touk dougu u vodi kuhati in vezhkrat premejshati de se sgosni kosha od skorje od shtibla odlushi, potem se selshe dobru spresha in prezh vershe, voda pa naj v piskru toku dougu stoi in use de se vsi prasni dejli iskade de samu goshava v podobi erajuga (rjavega) masila v piskru ostane, ktira masila islezhik ali kazhja smert imenuje. Toku se nuza: Ko se koke 2 uri po vpizhenju pretekle, pomozhi s nim rano pizhenga zhloueka in mu dej ena majhna shliza tega islezhka saushiti, zhe pa po ugrisu kazhe vezh ur in dni preteklu se more rana prvi in drugi dan en malu rasresati in potler od sgorei imenovano visho in snotrai ravnati. Ravnotaku se more s shvino ravnati in uselej rano rasresati in tega islezhka dvakrat vezh dati ket zhloueku....

Prof. dr. Anton Moljk iz Ljubljane hrani: Dobar perpomozk TIM zhloueku ali Krainski Arzat tu je mitelni inu arznije sa usaka sorta bolesen tiga zholueka.

Rokopis je bil napisan leta 1850, obsega 230 strani, format 19 × 12 cm, papir, trde platnice, bohoričica. Na 9. strani piše: »Te bukve sam jest Peter

Shinkouz prepisou u letu 1850, uparvizh so prepisane u letu 1841 in drugizh ulet 1845 in tretizh 1850.« Kot sem v prvem prispevku napisal, je Šinkovec napisal dvoje bukev, le-te pa so tretje. Mogoče je Šinkovec prepisoval po nekem naročilu. Za predlogo je imel Lipičev rokopis, kot piše: »Tu je spisano od enga kristijanskiga Dohtarja ktir bi is serza usem gmain ludem Pomagau.« Bukve so razdeljene na štiri poglavja. Nima petega poglavja, ker je poglavje »od dreves« in poglavje »od rož« združil v eno poglavje. Na koncu je 9 nepaginiranih strani in je druga roka, zelo slabo večča pisanja, napisala nekaj navodil za zdravljenje, med drugim tudi dva zagovora. Drugi zagovor je proti mrzlici, prvi pa se glasi:

Sa ushen isgouort

Ti hudi ushein skusi S. 5 ran skusi S. nadoushna kri skusi teh S. 7 besedi je-susa kristusa gasbuda nashiga jn skusi marie Zhistga Spazhetie jest tebe ushein Sgouorim jn ti sapouem Morash Jet Prezh od N. jest tebe ushein upanam jn ti Sapauem pejdi Prozh hitru uemenj Bga + ozheta uemeni Boga + Sina Uemeni Boga + S. Duha Amen«

Pred kratkim mi je prim. dr. Ivan Pavšič poklonil *Bukve Sau se potrebe tega Gmein folka*. Rokopis je iz leta 1849 in ga je dobil na svojem domu »Pri Birtu« v Zg. Šiški. Bukve obsegajo 200 strani, format 23 × 15,8 cm, rjave trde platnice, lepa pisava, bohoričica. Imajo pet »buku«. Na začetku zadnjih stoji: »Pete Bukue odu se sorte rosh Jen korenin isusort imen koko so ushafane, neh mozh inu nez tud natura tud od shgane vode (destilirane) Useto je popisou Paulus Lepez en bore Kmet Rojien Issijablane Enga boijga mesarrija Sijn, on pa je v bodolah En kmet is hishnim periemkam Srouz.«

Zdravilna zelišča so v tem rokopisu zadnja navedena in opisana v »57 Capitilu Shentianshove Korenine«. Pri vseh zdravilnih zeliščih je na levi strani 3 cm širok rob, kamor je vpisoval uporabo zelišč, npr. »sa ludi jen preshizhe, fluse, strah, manholia (melanholija), shalost«. Kakor je Lipič našteval imena zelišč v raznih jezikih, tako je tudi tu: »Kransku Suetga Shentiansha Korenine, nemshku engelsai, latinsku polpadion, lashk popadion jnu pouseh shtrahah (namesto: šprahah) glih.« Iz vsebine:

Ushafaine (ustvarjenje)

Te korenine so vsakmo snane jmajo perije glih ket podlisniza todeje mainsh rasejo potersheh jnutud pa skalah korenine.

Mozh inu nez (moč in korist)

To selshe je ena prou jmenitna pergazia (purgans — dristilo) sa ludi jen preshizhe sprau use shlaijmne (sluzi) js shiota (telesa) ven katere so velik bolesen urshah.

Korenine stouz jen shtupa (prašek) nared ta shtupa noter jmat nauin (na vinu) preshene vse stare mersle fluse (tok) jen use bolesen katere od strahu al shalost jentud manholije.

Te korenine jen lebrgar slak (?) janes (janež) jen rigiz (ribez) posush ukep stouz sta (s to) shtupa vsak juter ene tri shnofe (ščepece) nashganim vin (spirit) noter vsem. S tem se sprau ta ermen jnu zheren shouzh Is zhlaoueka. (Hipokrat je menil, da so v telesu štirje sokovi: kri, sluz, črni in rumeni žolč.)

Te korenine na kuri shup (kurji juhi) skuhej je ena velka pa vender zlo malo snana kemsht (umetnost) sa otrozhenza (žena po porodu).

Ta shtupa jejij szhist jen stri dobro frishna Kri dobre pozhutke vsok pogmeraijne (povečanje) tega fshivota (telesa) da dosti mleka jnu lepo frishno farbo jen reija (rast) ...

Strgar ima v nasprotju z Lipičem tudi poglavje o strupenih rastlinah in o kadilih. Podkajevanje ali okajevanje poznamo že iz staroegiptovske terapije. Okajevali so z različnimi zelišči. Takšno zdravljenje je bilo zelo razširjeno. Z brinjevimi vejicami so npr. okajevali proti nalezljivim boleznim, posebno proti kugi. Okajevali so tudi proti šenu in, kot smo videli v Fojkarjevih bukvah, skoraj zoper vse bolezni. Tudi pri boleznih živine so do nedavnega poznali podkajevanje, posebno pri vnetju vimena pri kravah. Podkajevali so npr. z vejicami velikonočnih butar, z brinjevimi vejicami, najpogosteje pa s suhimi ježevimi kožami. Po mojem anketiranju so ta način zdravljenja poznali po skoraj vseh predelih Slovenije. Kmečke ženske so celo nosile po vaseh suhe ježeve kože in jih za ta namen prodajale. Strgar je s peresom tudi naslikal nekatera zelišča, posebno strupena. Ko sva z dr. Vaso Suerjem primerjala z različnimi »Kräuterbücher«, sva ugotovila, da so nekateri Strgarjevi odstavki prevedeni iz Tabernomantanusa in Bocka. To sta deli: Jakobus Theodorus Tabernomantanus der arzneij Doktor, Neu vollkommentlich Kreuterbuch (1613) in H. Hieronymus Bock, Kreuterbuch (1557). Medtem ko mnogi, posebno Lipič in Košenina, navajajo imena rastlin v številnih jezikih, jih Fida navaja le po slovensko in le za strupene rastline ima tudi nemška imena.

Na kratko še o nekaterih drugih ljudsko-medicinskih bukvah, ki niso imele za predlogo Lipičevega rokopisa.

Adam Skalar, ki je bil nekaj časa kaplan v Šmartnem pri Kranju, je leta 1643 napisal kodeks, ki obsega 435 listov. Rokopis vsebuje verska premišljevanja. Na 1. prostem spojnem listu je konec 18. ali v začetku 19. stoletja z nespretno roko napisan ljudsko medicinski recept v hrvaščini: »Useti fig jedno

tve ta tveiliv Sa Pri Sat
 i26
 Sa Pri Sat. is. Govorit
 Sderkamen. is. Shemir in
 Stor kriSh. Zhes. bole zhi na
 inv. rezh. imen. bo Ca †
 Zheta † inv. su Sinv
 inv. Sveti bo † Jaha. kv
 ker Shi. Popred leShev takiv
 bo Sh. Sjei leShev. qi Po
 kv ker. Si. bit Popred. Slov.
 takiv bo Sh. Sjei. Slov
 imen. tih. tch bo Shih
 Per. Shon

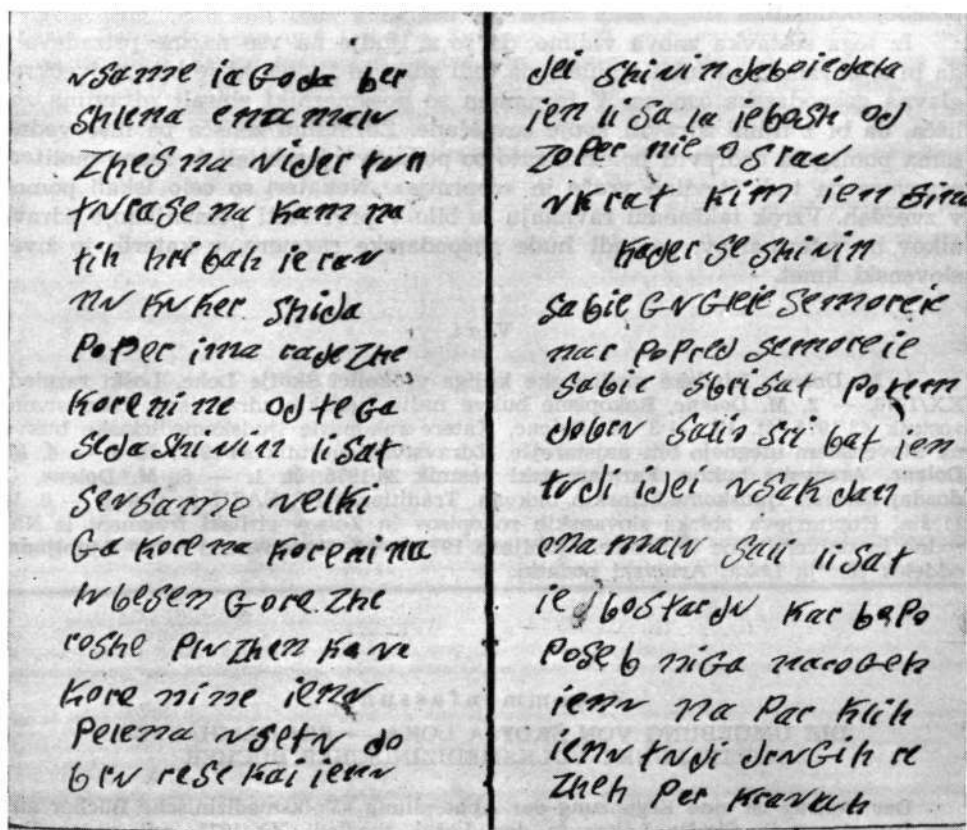
Stran iz rokopisne živinozdravniške knjige
L. Humovca

deset tar (verjetno: ter) drobno srisati (srezati) tar stucti prek onda useti lanenog semena.« Na naslednjem spojnem listu je spet druga roka napisala v 18. stoletju »Pismo za smrzlico (mrzlico), nato latinske zarotitve zoper tri-dnevno, štiridnevno ali daljšo vročinsko bolezen (malarijo).« Kodeks hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Zanimiv je tudi rokopis z naslovom: *Prepis nekaterih domačih zdravil*. Je iz začetka 19. stoletja, obsega 130 strani, format 19 × 12 cm, trde platnice, bohoaričica. Ima dve poglavji. V prvem piše o notranjih, v drugem o zunanjih boleznih in ranah. Neznani prepisovalec pravi, da je prepisal iz dela »nekega vučeniga zdravnika Filipa Heketa«. Kdo je bil Heket, do zdaj nismo mogli ugotoviti. Rokopis je iz Kamnika in ga hrani dr. Niko Sadnikar.

Janez Dolenc iz Zaplane je leta 1856 napisal *Ranecelniške bukve*. To so prve bukve, ki obsegajo 268 strani in pišejo o kirurgiji. Na koncu rokopisa je začel pisati o boleznih goveje živine, a je napisal le eno stran.

Že omenjeni Lovro Humovec je napisal v 19. stoletju bukve, v katerih je glavna vsebina zdravljenje živinskih bolezni. Bukve obsegajo 275 strani. Kot sam navaja, je imel za predlogo slovenski prevod dela Joanesa Gottlieba Wolsteina »Bukve od kug inu bolesni goveje shivine teh ovaz jen svin«, ki je

Iz živinozdravniških bukev L. Humovca

izšla leta 1792 v Ljubljani. Ima napisanih tudi 17 zagovorov in razne »coper-nije« za zdravljenje živine. Rokopis hrani Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.

O boleznih pri živalih je iz Gorenjske pisal še Matej Furlani, ki je bil župnik v Mekinjah in je okoli leta 1770 napisal *Practische Bienen Oeconomie*. Rokopis obsega 65 strani. Na straneh 44—46 je v XIV. kapitlu govor o čebelnih boleznih. Hrani ga Arhiv Slovenije.

Peter Pavel Glavar, dekan iz Komende, je 1776 poslovenil Slovenca Janše nemško knjigo o čebelarstvu in ji dal naslov *Pogovor od zhebelnih rojou*. Tudi v njej opisuje čebelne bolezni. Hrani ga Arhiv Slovenije. Leta 1782 je Glavar napisal na 55 listih v nemškem jeziku za c. kr. Kmetijsko družbo v Ljubljani predlog za dvig čebelarstva. V 125. poglavju opozarja na čebelne bolezni. Tudi ta rokopis hrani Arhiv Slovenije v Ljubljani.

Iz okolice Zaplane nad Vrhniko je vrsta bukev, ki bi jih lahko imenovali »coprarske bukve«. To so: *Padarske bukve*, *Coprarske bukve*, *Planetovske bukve*, vse iz srede 19. stoletja; *Bukve teh zhudeshev jn skrevnosti* (1856); bukve, ki jih je prepisala Helena Nagode (1858); še ene *Coprarske bukve* (1867); *Bukve Planetou* (1870) in *Schwarc Priviligion Buch* iz druge polovice 19. stoletja. Te vrste bukev sem do zdaj ugotovil le v teh krajih in jih bo treba posebej obdelati.

Iz tega sestavka znova vidimo, da so si ljudje na vse načine prizadevali, da bi si ohranili »tu lubu sraue«, pa tudi zdravje živine, ki je bila največkrat glavna gospodarska osnova. V ta namen so posamezniki zbirali zdravilna zelišča, da bi z njimi zdravili svoje sovaščane. Zdravilna zelišča pa niso vedno sama pomagala ozdraviti bolezni, zato so pogosto uporabljali še razne molitve, zagovore pa tudi številne vraže in »coprnije«. Nekateri so celo iskali pomoč v zvezdah. Vzrok takšnemu ravnanju je bilo v prvi vrsti pomanjkanje zdravnikov in veterinarjev, pa tudi hude gospodarske razmere, v katerih je živel slovenski kmet.

Viri

1. M. Dolenc, Ljudske medicinske knjige v okolici Škofje Loke. Loški razgledi XX/1973. — 2. M. Dolenc, Rokopisne bukve naših ljudskih zdravnikov. Zdravstveni vestnik 43/1974, št. 10. — 3. M. Dolenc, Katere rokopisne ljudskomedicinske bukve na Slovenskem utegnejo biti najstarejše. Zdravstveni vestnik 44/1975, št. 5. — 4. M. Dolenc, Arcnyske bukue. Farmaceutski vestnik 26/1975, št. 1. — 5. M. Dolenc, O dozdaj zbranih ljudskomedicinskih bukvah. Traditiones IV, SAZU (v tisku). — 6. V. Mošin, Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice. Ljubljana 1971. — 7. Zgodovinski arhiv Ljubljana, oddelek Škofja Loka: Arhivski podatki.

Zusammenfassung

DIE UMGEBUNG VON ŠKOFJA LOKA — EIN NAMHAFTER MITTELPUNKT VOLKSMEDIZINISCHER BÜCHER

Der Beitrag ist eine Ergänzung der Abhandlung »Volksmedizinische Bücher aus der Umgebung in Škofja Loka« in den Loški razgledi XX/1973, mit neuen Ermittlungen.

Den bisherigen Feststellungen nach war wahrscheinlich Lipič der erste, der in dieser Gegend ein volksmedizinisches Buch geschrieben hat. Sein Buch fand drei- und vierzig Abschreiber, bzw. benützten einige von ihnen schon Abschriften des Buches als Vorlage. Außerhalb der Umgebung von Skofja Loka und der Umgebung von Rovte über Logatec ist dieses Buch aus Novaki bei Cerkno, Slap an der Idrijca, Otalež, ferner aus einem Dorf unter dem Porezen, aus Vrhnika, Zelezniki, Voklo bei Kranj, Vir bei Domžale, Bled, Raka in Unterkrain, Verdun bei Uršna sela bekannt, sogar in vier Exemplaren aus Stična in Unterkrain, und aus Šiška; ein Exemplar stammt aus dem Tal Robanov kot im oberen Savinjagebiet.

Außer diesen Schriften ist noch das Buch des Janez Dolenc aus Zaplana unter dem Titel »Ranecelniške bukve« (Wundärztliches Buch) zu erwähnen, als einziges, das sich auch mit Chirurgie befaßt. Lovro Humovc, der aus demselben Gebiet stammt, hat dagegen ein Buch verfaßt, das in der Hauptsache der Tierheilkunde gewidmet ist. Über die Krankheiten der Bienen schrieben Matevž Furlani und Peter Pavel Glavar in ihren die Bienenzucht behandelnden Werken.

Aus der Umgebung von Zaplana stammt ein Buch, das man als »Zaubererbuch« bezeichnen könnte; es ist in der Mitte des 19. Jh. entstanden.

Erwähnt sei noch eine Abschrift volksmedizinischer Rezepte im Kodex des Adam Skalar in Kranj und die »Abschrift einiger Hausmittel«, welche aus Kamnik stammt. Als Vorlage diente ihr das Werk des Doktors Philipp Hecke.

Aus obigem Beitrag ist zu ersehen, daß die Menschen bestrebt waren, ihre eigene und auch die Gesundheit der Haustiere auf jede mögliche Art und Weise zu bewahren. Zu diesem Zweck wendeten sie vor allem Heilpflanzen, doch auch verschiedene Tiere und Teile derselben an. Wenn alles nichts half, nahmen sie zu allerlei Beschwörungen und Gebeten Zuflucht, wohl auch zu abergläubischen und Zauberformeln. Einige suchten Hilfe bei den Sternen. Der Grund von alledem ist in erster Linie darin zu suchen, daß es an Ärzten und Veterinären fehlte, doch auch in den kümmerlichen Verhältnissen, in denen der slowenische Bauer lebte.